

Diskuse

Ladislav Hejdánek

◆ diskuse | poznámky, česky, vznik: 16. 4. 1973 ◆ poznámka: Není jasné, o jakou příležitost šlo.

◆ discussion | notes, Czech, origin: 16. 4. 1973

Diskuze [1973]

16. 4. 1973

1) Faktická rovina.

a) „Objekt x funkce“ je nedostatečné rozlišení, protože funkce je také objekt (např. funkční závislost tlaku, teploty a objemu plynu). Tím neuspokojivější je kruhový výměr „funkce prostředí být životním prostředím“. Je zapotřebí detailně analyzovat jak pojem prostředí ve vztahu k pojmům okolí, osvětí, svět, tak (fenomén) prostředí, pokud se pojem ukáže být nosný (a pokud ne, tedy fenomén nejbližše stojící).

b) Sledování souvislostí, vlivů, prostoru, času, diskrepancí či konvergencí metod přístupu nebo zase možností praktické aplikace samo o sobě nepřekračuje nebo alespoň nemusí překračovat objektivismus vědeckého přístupu, který je tématu vposledu nepřiměřený a může sehrát pouze okrajovou, pomocnou úlohu. Nutnost změny přístupu jde napříč všemi jmenovanými (a celou řadou dalších) determinacemi resp. tzv. „přínosy“.

Diskuse

„Prostředí“ je přísně vzato hybridní pojem, který se pokouší neorganicky (tj. vposledu neintegrovane) sloučit hledisko objektivistické s určitými neúplnými a útržkovitými hledisky interakční analýzy (vzaté zde i napříště v plném, těžkém smyslu, tj. počítající důsledně a s hlubším vhladem s podstatnými charakteristikami akce, aktivity, interaktivity, reaktivity apod.). Pojem prostředí je vlastně jakýmsi opravovaným a vyspravovaným pojmem „okolí“. Podobně jako pojem „okolí“ je exponentem přístupu zvnějška, vztahujícím „předměty“ umístěné v prostoru a v čase zcela objektivně, ke zvolenému „středu“, který je plně a beze zbytku rovněž takovým lokalizovaným a temporalizovaným „předmětem“ a tudíž součástí svého vlastního „okolí“, ergo i „prostředí“. To znamená, že uvedený přístup v sobě zahrnuje, implikuje teoretický i praktický vztah nejen k „věcem“, „předmětům“ samotného prostředí, ale i toho jeho zvláštního člena, který je heuristicky resp. prostě metodicky učiněn pro zvolené cíle (a tedy jen v určitém případě) centrem, k němuž je vše ostatní vztaženo, tedy vztah, který pokrývá – jak se domnívá, plně a beze zbytku – jak předměty okolí, tak střed tohoto okolí, tj. předmět-subjekt, kategorií danosti. Prostředí je dáno (při vší proměnlivosti) právě tak, jako je dán subjekt tohoto prostředí (rovněž při vší proměnlivosti). Celý tento přístup si podržuje tuhou vazbu na předmětné myšlení, s veškerou jeho tendencí (a také se všemi možnostmi k objektivaci, stanovení a kvantifikaci rozmanitých parametrů apod. Uvedená hybridnost vyplývá z toho, že tento přístup je místy lámán, prolamován, a že se mu dostává jemu cizích, z něho se vymykajících, v něm a z něho napříč trčících ingrediencí v důsledku jistého nekontrolovaného, v sobě samém rovněž nalomeného porozumění pro různá prostředí, která se jako „aspekty“ promítají do téhož okolí, a tím i pro kvalitativní mnohohrstevnatost okolí, která nemůže být popsána jako objektivní jeho vlastnost. Prakticky to pak dopadá, máme-li užít metafory, jako když geometr stanovuje pro různé „oblasti“ křivky různé tangenty, má smysl pro jednotlivá zakřivení, ale nemá prostředku, jak uchopit křivku jako takovou. Známe-li rovnici křivky, snadno z ní (derivací) odvodíme rovnice tangent v jednotlivých jejích bodech. Ale opačný postup, tj. máme-li vycházet z určitého omezeného počtu rovnic jednotlivých tangent, nemůže vést k stanovení rovnice samotné křivky, nemáme-li po ruce nic dalšího. Mám proto za to, že téma „životní prostředí“ může představovat užitečnou sběrnou různých i značně překvapujících poznatků, sklad pozoruhodných informací o dosud přehlížených souvislostech nebo aspektech známých daností, soubor třeba velmi úspěšných heuristických přístupů, nápadů a odhalení, ale teoreticky musí vždy trpět metodickou nesjednoceností, nepřekonatelnou divergencí jednotlivých, dokonce i na jednotlivé případy uměle násilně spoluaplikovaných přístupů, a že tedy nemůže být ani řeči o nějaké vědě, o vědeckém oboru v přísném slova smyslu. Navíc jsem

přesvědčen, že na vědecké rovině se ani v budoucnosti potřebná integrace nemůže zdařit, pokud nedojde k pronikavé vnitřní proměně vědy, vědeckosti samotné. Ze všech těchto důvodů však musí uvedené téma probudit nejživější pozornost a zájem ze strany filosofie, neboť obtíže, s nimiž se tu pokusy o metodické a systematické zvládnutí životně naléhavých problémů (a dokonce problémů krajně závažných pro život lidstva vůbec a snad i života na zemi vůbec) za dané situace musejí setkávat. Po mém soudu je základním předpokladem zvědečtění přístupu k tématu „životní prostředí“ vypracovaná fenomenologie, ale také ontologie subjektu, jeho akcí a jeho reaktibility, a to na všech úrovních, tj. jak na úrovni předživého, tak i živého, tak i konečně na rovině reflexe (to znamená zase na rovině nejen psychologické a sociologické, ale společenské v plném smyslu, tj. i etické a morální atd.). V té věci zcela souhlasím s dovedením perspektiv až do těchto důsledků, jak to vidím ve Tvých závěrečných bodech.

Z toho pak vyplývá řada poukazů, připomínek a direktiv pro uchopení jednotlivých témat. Zůstanu-li u těch, která sám uvádíš, tedy:

- mezi všemi souvislostmi, o jejichž detekci půjde, bude třeba na první místo postavit souvislosti mezi „vnitřním“ a „vnějším“ (např. jak souvisí a kudy souvisí struktura tělové organizace ev. struktura „tělesnosti“ se složením okolí a se strukturou „prostředí“; jakým způsobem komunikuje subjekt, např. živý organismus, se svým okolím, jaký je rastr jeho reaktibility, jak a přes co je integrována funkce efektorů a receptorů, jak souvisí a podle jakých principů a rozvrhů se kryje nebo nekryje okolí a osvětí, jaký modus existendi je možno připsat samotnému osvětí a jakou pojmovou aparaturu vypracovat, abychom nemuseli zůstat u oněch neuspokojivých a navzájem zcela diskrétních objektivovaných „tangent“, atd. atd.)

- prostor a čas je třeba pojmově uchopit jako sféru dosahu akčního a reakčního systému, se vším tím, co s tím souvisí (a co bylo uvedeno v přechozím bodě); to ovšem daleko přesahuje stále ještě předmětné uchopení jakožto „vyčerpatelného zdroje“ nebo „exponenciálního vývoje“, i když obojí zahrnuje, byť nutně v přestrukturované podobě;

- metodologicky je třeba se vyrovnat se skutečností, že mezi oblastí očekávaného na základě „protažení“ minulosti a přítomnosti do budoucnosti a mezi oblastí předmětně, zobrazitelně neočekávatelného jeho rozsáhlá krajina toho, co očekávat a dokonce předvídat lze na základě jiného myšlenkového přístupu než je charakteristický pro novodobou vědu; proto nejde jen o rozmnožování úspěšných heuristických kombinací dosavadních přístupů a metod, ale o vypracování nových, z dosavadních vědeckých tradic nevycházejících a dokonce čistě teoreticky s nimi neskloubitelných (tak např. termodynamika aplikovaná na společnost nebo na organickou evoluci není metodologicky vzato nic nového, jen to jen úspěšnější varianta antikvovaného přístupu k sociologii jakožto k sociální fyzice apod.); – zdůraznění praktického zřetele je prastaré, a také bylo už pradávno odhaleno jako velmi problematické a matoucí, vymkne-li se kontrole; při takových důrazech zůstává zcela nevyřešena, protože nekontrolována otázka, co je vlastně a vposledu „praktické“ nebo „užitečné“, z jakého hlediska, v jakém ohledu a do jaké míry, jak daleko je možno takového hlediska užít- a kdy už selhává a zavádí; tady je zapotřebí vycházet z propracované fenomenologie a ontologie praxe jakožto speciální úrovně aktivity, akce.

2) Metodická rovina.

Leccos k tomu už je v předchozím. Námitku nejzávažnější bych viděl v nezbytném po mém soudu zproblematizování a snad vůbec odmítnutí onoho důrazu na antropocentrismus. Ale při tom odporu mi napadla dost zajímavá věc: není zkoumání „životního“ prostředí vlastně moderní, nejnovější obdobou a přímo odrůdou sofistiky? Ta desintegrovatost myšlení, kombinovaná s pronikavou přesvědčivostí ad hominem v rámci izolovaných aspektů, důraz na člověka jako měřítko všech věcí a

jakési mágovství v tom všem, spojené s hraním (předstíráním) a machou – nevím, nevím. Ale k věci: Sám si nedovedu představit, jak by se takový důraz na služebnost pobytu-zde a rozhodující význam úlohy, poslání, pověření člověka mohl převést do řeči odborných výzkumů životního prostředí. Ale jedno je jasné: životní prostředí není jen prostředí pro člověka, ale pro život vůbec. Nejen proto, že bez orlů nebo petrkličů nakonec ani člověk žít nemůže, nýbrž že tu je jakási odpovědnost člověka za orly a za petrkliče. Zkrátka, člověk jako pastýř i orlů, i petrkličů. A pro pár posledních exemplářů vymírajících koní Przewalského legitimně opouští své velkofarmy drůbeže a hovězího dobytka (nebo by alespoň měl). Ale jak tohle uchopit, aby to nebylo jen ochránářství a podivínství, muzejnictví aplikované na živé organismy? Myslím, že to je možné právě jen tak, že v pochopení „smyslu bytí“ ze člověk zařazuje na své místo, významné, ale služebné, a ujímá se panování, které má a musí být spravedlivé, nejenom vnitřně nerozporné a ponechávající nepodřezánu alespoň tu větev a nezničený alespoň ten strom a nezpustošenou alespoň tu zahradu atd. atd., kterou potřebuje strom a větev, na které konkrétně on sám sedí. Co to je „dobrý“ život člověka na této planetě? Tato otázka míří jakoby ven ze světa sofistiky. Ale nezůstává v zajetí metafyziky? Tak či onak, obojí je scestí a cesta zpět. Formulace „uznání absolutní hodnoty i něčeho mimo nás“ mne přímo provokuje až pobuřuje. Jsme snad my nebo něco v nás absolutní? A je možno něco absolutního hledat mimo nás, tj. tak, že nám to je vnější? (Absolutní znamená zcela oddělené, tedy oddělené ode všeho ostatního i od nás. To je vlastně myšlenka zcela parmenidovská, metafyzická.) – A pokud jde o ty „úrovně abstrakce“, mám za to, že ještě mnohem závažnější a taky nesrovnatelně obtížnější je vypracovat přiměřené myšlenkové přístupy a aparáty pro jednotlivé vrstvy „skutečnosti“, vrstvy v samotné lidském subjektu stejně tak jako vrstvy lidského světa resp. světa vůbec (a ovšem i nižších úrovní, jak už zpočátku poznamenáno, vrstvy okolí, osvětí, ev. prostředí).

3) Sebepochopení společenského poznání.

V Tváři jsem kdysi napsal, co si o tom myslím (v článku o vědě a filosofii). To, čemu ty říkáš sebereflexe, je jenom jakási neurčitá nálada, něco, jako melodie vyťukaná na různě dlouhých traverzách na staveništi nebo na hrnčích či pohárcích z domácího nádobí. Skutečná funkce traverz nebo skleniček tím zůstává nedotčena. A opravdové, metodické reflexe vlastního počínání a už dokonce zaměření není věda z podstatných důvodů resp. příčin schopna – leč diletantsky, což tedy podařeně také provádí. Odtud ona nálada. Jedinou cestou je vytvoření hierarchie odpovědností a povinností, kde okrajovou, pomocnou funkci a hodnotu má vědecká práce. A od toho jsme zatím ještě strašně daleko. Prvním krokem je propagace vědomí, že věda se stala a stále více stává zaměstnáním, džobem, vedle kterého musí člověk zachovat pro sebe prostor (a čas), kdy realizuje své podstatné poslání, povolání. Jinak je každá pokora vědce jenom farizejstvím, k sobě laskavou výmluvou, sebeomlouváním, zkrátka selháním, slabostí, „hříchem“. – Znamená ona hierarchie odpovědností a povinností to, co ty jmenuješ „stupnicí svých (tj. lidských) hodnot a priorit“? To bychom se pak mohli domluvit. Ale pak musíme mluvit přesněji a pojmenovat vše vskutku pravými jmény. Ony „hodnoty“ a „priority“ je třeba přesně popsat a analyzovat, zdůvodnit a případně ochránit a ubránit proti eventuálním námitkám atd. Že to je věc dějinně situovaná, je beze sporu. Člověk musí sám sobě rozumět i ve své dějinnosti, a musí tedy dějinně chápat i své „hodnoty“ a „priority“. Zkrátka: rozeznávat znamená časů, řečeno biblicky. To je ovšem funkce profetická, takže její zavedení do metodických úvah o lidském resp. životním prostředí je svrchovaně nezajištěné až problematické. Ovšem ty sám mluvíš později o mesianismu. Než falešný, fanatismem páchnoucí mesianismus, to raději profecii! Ale jak do toho? Neznamená to spíše askezi a ponechání místa pro nepříjemné, nezvané a často nevíтанé ptáky, kteří jen dočasně usedají do našich parků a zahrad, a to na nejnevhodnější místa a tak, aby to bylo v co nejhrubším rozporu s naším architektonickým citem? Ba i s nejprostším smyslem pro slušnost? Může společnost, může disciplína „životní prostředí“ udělat vůbec něco víc než to snášet, než to trpět? A co pak zůstane z „vědomého a úmyslného nasměrování

svého vlastního vývoje“? Není i toto zproblematizováno pochopením, „že nejen že je nemožné všechno dostat pod technickou kontrolu, ale že se to ani nemá chtít“? Jak to obojí skloubit? Čím se pro ten který případ, pro tu kterou situaci řídit? Není tady zapotřebí změnit samu podstatu svého myšlení, svého přístupu? Nemusíme tu v rozhodující chvíli opustit hledisko „výsledků“ a „následků“, eventuálně i velmi vzdálených a tedy již značně neurčitých či hrubě hypotetických? Není „vědecký“ přístup na této rovině či vůbec takto viděný v podstatě přístupem utopickým? Věda je vskutku alespoň zatím – utopická a uchronická. Není zapotřebí se právě této její utopičnosti a uchroničnosti vymknout? Ale jak? A kdo, která disciplína se toho má chopit? Nebo to také má zůstat jen na těch přilétajících a zase odlétajících ptácích, jimž většina z nás nerozumí a na něž by nejraději házela kameny? Máme tedy příkaz nekamenovat, ale jinak máme zůstat ve svých metodách bezmocní?

4) Rovina etická. (Rovina životního stylu.)

O etice vědy se příležitostně mluvilo odedávna. Ale tady vypadá situace na něco pronikavě nového. Odpovědnost a uvažování v pojmech povinnosti a závazku, nebo určení a poslání se sice vztahuje k nám samým, k druhým lidem a také k budoucím generacím, ale není na nás vloženo z našeho rozhodnutí, neukládáme- si je sami. To vypadá pak na to, že bychom z oněch závazků a odpovědností vlastně měli metodicky vycházet. To by byla přímo revoluce ve vědeckém myšlení, ale pod podmínkou, že to je vůbec proveditelné. Kdysi jsem se pokoušel uvažovat na zkoušku tímto směrem (ještě v době svého studia na fakultě, měl jsem o tom dokonce jednou přednášku, již předsedal Jiří Koryta, dnes univerzitní profesor (chemik, polarograf, žák Heyrovského)). Tam jsem si nechával docházet, že „experiment je tortura přírody“, vlastně. A dal jsem tomu příslušný výraz. Jak daleko může a má jít člověk ve svém pokusu o nový přístup, nové uvažování? Existuje-li základní angažovanost v odpovědnosti, může z ní být vůbec něco vypuštěno? A ne-li, existuje vůbec nějaké pozitivní řešení? Anebo jen „Freiheit eines Christenmenschen“, jak říkával Luther? Naprosto souhlasím, že jde také o otázku životního stylu, a zahrnul bych to pod hlavičku etických a morálních problémů (pojatých tedy podstatně širší než bývá zvykem).

Volil bych radikálnější formulaci, pokud jde o rovinu filosofickou. Nejen že existují důležité souvislosti s ní spjaté, ale mám za to, že všechny nebo alespoň většina nejzákladnějších „souvislostí“ se může vyjevit až teprve na této rovině a jejím prostřednictvím. Spojení a přímo ztotožnění vědy a filosofie předvídal a jeho nutnost ohlašoval např. Karel Marx (v podobě integrace přírodní vědy a vědy o člověku: „bude jedna věda“, Manuscripty 101). Problém, které mají svůj zdroj v oddělenosti, v odpadlosti speciálních odborných disciplín od filosofie, nemohou být vyřešeny leč v překonání a zrušení oné oddělenosti a odpadlosti. A protože návrat je nemožný a nemyslitelný dějinně, a také z vnitřních důvodů (filosofických), uzavírám z toho, že ustavení disciplíny, která by se mohla legitimně a bez redukcí chopit tématu „životní prostředí“ (eventuálně tématu, vyjádřeného přiměřeněji a přesněji, nosněji jinými termíny), je možné pouze na filosofickém základě, ovšem na základě, který je filosoficky up-to-date a nevězí už ve staré metafyzice. A to je právě to zajímavé a atraktivní na našem tématu pro filosofické interesenty. Ovšem: Hic Rhodus! Ergo...!